

PONTUS MESELESİNİ ÇÖZÜMSÜZLÜĞE İTEN İDDİA VE TALEPLER

İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Pontus Meselesi bağımsız devlet kurma kısmı geçmişte kalan, siyasi, tarihi ve kültürel bazı talepler içeren kısmı günümüze kadar devam eden bir meseledir. Meselenin günümüze kadar çözülememiş kalmasında Yunanistan Parlamentosu'nun ve belirli grupların ortaya attığı, tarihi dayanağı güçlü olmayan çeşitli iddialar büyük rol oynamaktadır. Günümüzde uluslar arası kamuoyunda bu iddiaların ilmi boyutu tartışılmaksızın çeşitli kararlar alınması Pontus Meselesi'nin bugüne yansıyan kısmının daha da çözümden uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pontus Meselesi, Karadeniz Bölgesi, Türkler, Rumlar, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan.

ALLEGATIONS AND CONCERNS WHICH MAKE THE PONTOS ISSUE UNSOLVABLE

ABSTRACT

Pontos issue is a problem part of which - to establish an independent state- remained in the past and part of which –some historical, political, and cultural concerns- has come to-date. The reason why the problem has remained unsolved up to now is largely due to some allegations made by the Greek parliament and some other circles which have no sound historical background. Today the fact that international public opinion still handles the problem free from any scientific perspective makes it more and more unsolvable.

Keywords: Pontos Issue, Black Sea Region, Turkish People, Greeks, Ottoman Empire, Turkish Republic, Greece.

Pontus, Grekçe deniz anlamına gelmektedir. Kolonizasyon döneminde bölgeye gelen göçmenler Karadeniz'e ilk olarak Pont Aşkenaz (İskit denizi)¹ akabinde de Pont Öksinos (Misafirperver deniz)² adını vermişlerdi. Bizans dönemine gelindiğinde Batı Karadeniz bölgesi Paflagonya ismiyle anılırken Pontus adı, Doğu Karadeniz bölgesini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Karadeniz bölgesindeki Rumların bağımsızlık talebiyle ortaya çıkardığı ayrılıkçı hareket de Pontus ön adıyla tarihe geçmiştir.³ Bu

*Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Bölümü Tarih Eğitimi ABD., SAMSUN.
Elmek: tellioğluibrahim@gmail.com.

¹ Bkz. P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819* (nşr. H. D. Andreasyan), İstanbul 1969, s. 1.

² Karadeniz'e verilen isimler hakkında bkz. A. C. Moorhouse, "The Name of the Euxine Pontus", *The Classical Quarterly*, C. 34, S. 3-4 (Temmuz-Ekim 1940), s. 123-128; W. S. Allen, "The Name of the Black Sea in Greek", *The Classical Quarterly*, C. 41, S. 3-4 (Temmuz-Ekim 1947), s. 86-88; Osman Karatay, "Kara Deniz' İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz*, S. 2 (Bahar 2009), s. 54-75.

³ Yunanlılar 1922'de Rumların bölgede maruz kaldığı sıkıntıları duyurmak için hazırladıkları bir eserde bu ismi kullanırken [*Les Atrocités Turques en Asie Mineure et dans le Pont*, Athènes 1922; Central Council of Pontus, *Black Book The Tragedy of Pontus 1914-1922*, Athens 1922.] o zamandan beri Rumların çıkardığı isyan da Pontus adıyla anılır olmuştur. Bkz. Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontosçu Faaliyetler*, Konya 2003; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Ankara 1993; Yusuf Sarıay vd., *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara 1999; Haşım Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, İstanbul 2003; Stefanos Yerasimos,

isimlendirmenin yapılmasında baştaki coğrafi niteleme önemli bir yer sahibidir. Yunanlıların etkisiyle Batı ilim ve siyaset terminolojisine de giren Pontus tabiri, artık uluslararası camiada Doğu Karadeniz bölgesini adlandırmak için kullanılır hale gelmiştir.⁴ Bu etkilenmenin bir sonucu olarak TBMM tarafından hazırlanan ve Lozan'da Türk tezini savunmak üzere hazır bulunan heyetin uluslar arası camiaya görüşlerini aktardığı eserin adı da Pontus Meselesi idi.⁵ Haliyle o zamandan günümüze Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Milli Mücadele sırasında önemli bir ayaklanma olarak hafızalara kazınan isyanın adı olarak bu isim genel kabul görürken, Rumların çetecilik faaliyetleri de aynı özneye anılır olmuştur. Mübadeleden bugüne Yunanlıların Karadeniz bölgesine yönelik iddia ve talepleri Türk tarafınca "Pontus/Pontusçu" ön ismiyle anılırken⁶ artık Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir dış politika meselesi haline gelen tartışmaların sürdüğü de açıktır.

Pontus meselesinin günümüze kadar devam etmesini sağlayan meselelerin başında, Karadeniz bölgesinin tarihî ve kültürel yapısıyla ilgili iddialar gelmektedir. Bu iddiaların temeli, J. P. Fallmerayer'in 1827'de neşredilen eserine dayanır.⁷ Komnenosların Karadeniz'deki hâkimiyetiyle ilgili bu çalışmanın girişinde Karadeniz bölgesinin antik dönemden itibaren Yunanlıların yurdu olduğu ve XIII. yüzyıl başlarına kadar da hep Yunanlılığı temsil eden siyasî teşekküllerin yöreye hâkim olduğu kayıtlıdır. Hal böyle olunca bölgenin etnik ve kültür yapısı da Helenlik temelinde şekillenmiştir. J. P. Fallmerayer'in esasını belirlediği bu tarih yazıcılığı mantığı ondan sonra gelen pek araştırmacıya rehberlik etmiş ve Karadeniz bölgesiyle ilgili hazırlanan eserlere damgasını vurmuştur.⁸ XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye gelen seyyah ve misyonerlerin notlarında da aynı tür bilgilere rastlamak mümkündür.⁹

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan tarih yazıcılığının Pontus meselesine etkisi, Yunanlıların ve Fener Rum Patrikhanesi'nin bundan yaklaşık bir asır sonra hazırladığı eserlerde de benzer iddiaların yenilenmesiyle ortaya çıkmıştır. 1920'de Rumların bölgedeki bağımsızlık taleplerinin tarihî ve kültürel alt yapısını hazırlamak için yazılan eserlerde koloni devrinden itibaren Yunanlılığı temsil eden siyasî teşekküllerin hâkimiyeti altında bulunduğu, üç bin yıl devam eden Grek hâkimiyetinin 1461'de son bulduğu yazılıdır. Hal böyle olunca üç bin yıl boyunca bölgenin demografik ve kültür yapısı da Yunanlılık esasında şekillenmiş, Osmanlı işgaline rağmen XX. yüzyıl başlarına kadar da bu durum mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bağımsızlık talebinde

"Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44 (Güz 1988-Kış 1989), s. 33-76; Ercüment Kuran, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 77-81; Mesut Çapa, "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu(Samsun 20-22 Mayıs 1999) Bildiriler*, Samsun 2000, s. 53-66; Süleyman Erkan, "Milli Mücadele Basını'nda Pontus Sorunu", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan* (nşr. M. A. Ünal), Samsun 1993, s. 61-71; Abdullah İlğazi, "Milli Mücadele Yıllarında Giresun ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler", *Giresun Tarihi Sempozyumu (Giresun 24-25 Mayıs 1996) Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 249-257; vb.

⁴ Yunanlılar günümüzde Karadeniz bölgesiyle ilgili hazırladıkları eserlere ön ad olarak bu ismi kullanırken [Bkz. Hristos Samuilidis, *Geleneksel Pontos Halk Tiyatrosu* (nşr. S. Sandalcı), İstanbul 1999.] aynı niteleme batlıların ilmi çalışmalarında da görülmektedir. Bkz. Anthony Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I-II, Washington 1985; Patricia Fann Bouteneff, "Greek Folktales from Imera, Pontos", *Fabula*, C. 44, S. 3-4, s. 292-312; G. E. Bean, "Pontus Yazıtları", *Bellefen*, C. XVII, S. 66 (Nisan 1953), s. 151-178; David Winfield-June Wainwright, "Some Byzantine Churches From The Pontos", *Anatolian Studies*, S. XII (1962), s. 131-162; vb.

⁵Bkz. *Pontus Meselesi* (nşr. Y. Kurt), Ankara 1995.

⁶ Bkz. Heyet, *Misyonerlik ve Pontusçuluk*, Samsun 2002; Mehmet Bilgin, *Karadeniz'de Postmodern Pontusçuluk*, İstanbul 2008; vb.

⁷ Bkz. Jacop Philip Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Munich 1827.

⁸ Bkz. George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, London 1851.

⁹ Bkz. Jonh Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814*, London 1818; Eli Smith, *Research in Armenia*, C. II, New York 1833; William John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, C. I, New York 1894; Robert Curzon, *Armenia*, New York 1854; vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

bulunan Rumlar, Karadeniz'in ait olduğu medeniyet dairesinde istiklalini savunmaya çalışmaktadır.¹⁰ TBMM Hükümeti'nin hazırladığı eserde de Sümerlerden başlamak üzere Anadolu'nun Türk olduğu tezi ileri sürülerek Yunanlıların iddialarına karşılık verilmeye çalışılmaktadır.¹¹

Fallmerayer'in eserini yazdığı zamandan günümüze Karadeniz tarihi hakkında pek çok belge ve bilgi bulunmuş, hem bu çalışmada hem de akabinde hazırlanan incelemelerde ortaya çıkan tarih görüşünün düzeltilmeye muhtaç olduğu anlaşılmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren elde edilen arkeolojik buluntular esas alındığında, Karadeniz bölgesinin tarih öncesi dönemden itibaren iskâna açıldığı açıkça anlaşılmaktadır.¹² Dolayısıyla bölgenin ilk ahalisinin Yunanlılar olduğu fikri değerini yitirmiştir. Yazılı kaynaklara bakıldığında ise kolonizasyondan¹³ önce Karadeniz'in güney sahillerinde farklı topluluklar yaşamaktaydı.¹⁴ Bu sebeple bölgenin medeniyet tarihini kolonicilerle başlatmak da mümkün değildi. Üstelik siyasî tabakalaşmaya esas teşkil eden unsurların da Helenlikle bir ilgisi yoktu. Makedonyalılarla başlayan Helen siyasî varlığından yaklaşık on iki asır öncesinde bölgede bulunan Gaşkaların sekiz yüz yıl devam eden varlığından sonra Kimmer ve İskit hâkimiyeti söz konusuydu ki bunların son ikisi, Orta Asya kökenli ve Türk olduğuna dair güçlü deliller bulunan topluluklardı.¹⁵ Makedonyalıların hâkimiyetinin yıkılmasından sonra M. Ö. 298'de ortaya çıkan Mihridates hanedanının kurduğu Pontos krallığı ise Yunanlılıkla hiçbir alakası olmayan bir siyasî teşekküldü.¹⁶ Romalılara karşı uzun bir süre bölgeyi müdafaa etmeleri bunun en açık göstergesiydi. M.Ö. 63'ten XI. yüzyılın son çeyreğine kadar ise Roma İmparatorluğu ve 395'ten sonra onun doğudaki kolu olan Bizans hâkimiyetiyle birlikte ise Romalıların bölgedeki siyasî varlığı ortaya çıkmış oldu.¹⁷

Karadeniz bölgesindeki Türk hâkimiyetinin ikinci önemli safhası Malazgirt Savaşı'ndan sonraki dönemde başlamıştır. Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının güneyindeki sahaya yerleşen konar-göçer Türkmenler, Osmanlılar bölgeyi ele geçirmeden neredeyse dört asır boyunca hem siyasî hem de sosyo-kültürel bakımdan burayı bir Türk yurdu haline getirmişti. 1195'te Selçukluların Müslüman Samsun'u kurması, XIII. yüzyılın sonlarında Ordu'yu ele geçiren Çepnilerin kurduğu Hacı Emiroğlu beyliğinin 1396/1397'de Giresun'a hâkim olmasıyla da

¹⁰ Bkz. J. Zervos, *Hellenism in Pontos*, Athens 1920, s. 8 vd.; D. Economides, *The Pontos and the Right Claims of its Grek Population*, İstanbul 1920, s. 5, 8 vd., 32 vd., 46, 48 vd.

¹¹ Bkz. *Pontus Meselesi*, s. 3-12.

¹² Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda ulaşılan sonuçlar hakkında bkz. İ.Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, C. X, S. 3-4 (1952), s. 189 vd., 203 vd.; aynı yazar, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, C. VIII, S. 32 (I. Teşrin 1944), s. 674; Önder Bilgi, "Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 1; C.A. Burney, "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies*, S. VI, (1956), s. 179-193; vb.

¹³ Karadeniz'in güney sahillerindeki kolonizasyon faaliyetleri hakkında bkz. Robert Drews, "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies*, S. 98 (1976), s. 18-31; John Boardman, "Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea", *Archaeological Reports*, S. 9 (1962-1963), s. 34-51; Rhys Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, C. 52, S. 1 (Ocak-Mart 1948), s. 1-10; vb.

¹⁴ İlkçağ kaynaklarında bölgede bulunan topluluklar hakkında bkz. Herodotus, *Herodot Tarihi* (nşr. M. Ökmen), İstanbul 1991, s. 173 vd.; Pliny, *Natural History*, C. II (nşr. H. Rackham), London 1947, s. 343 vd., 355; Alexandre Baschmakoff, *La Synthèse Des Periplus Pontiques*, Paris 1948, s. 67 vd.; Ksenophon, *Anabasis* (nşr. T. Gökçöl), İstanbul 1984, s. 133, 139 vd., 144, 148 vd., 153 vd., 160 vd.; Strabon, *Coğrafya, Kitap XII, Bölüm I-II-III* (nşr. A. Pekman), İstanbul 1969, s. 1 vd., 23, 33 vd.; Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara 2001; Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000.

¹⁵ İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2002, s. 7, 14-30.

¹⁶ Pontos krallığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973; Mehmet Tezcan, "Pontos Krallığı (M.Ö. III.-M.S. IV. Yüzyıl)", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu* (nşr. V. Usta), Trabzon 2007, s. 77-107.

¹⁷ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s. 47-57; İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 60 (Kasım 2004), s. 788 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

sahildeki Türk yayılması ortaya çıkmıştı.¹⁸ 1264'ten itibaren Trabzon'un doğusuna ise Rize/Pazar'ın güneyinden başlamak üzere Ortodoks Kıpçaklar hâkimdi.¹⁹ O sebeple Osmanlı Devleti Trabzon ve Torul dışındaki yerleri Türk siyasi teşekküllerinden almıştı. Üstelik elde bulunan somut delillerden Rum/Ortodoksların çevredeki bir Türk beyliğinin asker sayısından daha az nüfusa sahip olduğu, dolayısıyla taraflar arasında kıyas kabul etmeyecek fark bulunduğu anlaşılmıştır.²⁰ Ancak bu sonuçlara ulaşılması XX. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeye Türk yerleşimi hakkındaki araştırmalar sayesinde olmuş ve o tarihten sonra bilim dünyasındaki kanaatler büyük ölçüde değişmiştir. Dolayısıyla hem bölge hakkında çeşitli eserler kaleme alan pek çok araştırmacının hem de Yunanlı ve Rumların, Pontus ismiyle andığı coğrafyadaki Türk varlığını Osmanlılarla başlatması tarihî gerçeklere ters düşmektedir. Haliyle daha önceki tarih kurgusuyla siyasi ve kültürel bakımdan bölgenin Yunanlılığın bir parçası olduğu şeklinde günümüzde hazırlanan eserlerin²¹ de tarihî bakımdan kıymetten uzak olduğu açıktır. Bununla birlikte hâlihazırda Yunanistan'ın bölgeye yönelik iddialarında bu gerçeklerin göz ardı edilmesi, bugüne taşınan pek çok meselenin ilmî zeminde tartışılmamasına yol açmaktadır.

Pontus isyanının çıktığı günden günümüze yansıyan diğer bir anlaşmazlık konusu XX. yüzyıl başlarında Doğu Karadeniz bölgesinin nüfus yapısıdır. Bu konudaki tartışmaların ortaya çıkmasında bir Fransız araştırmacının XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin nüfusuyla ilgili çalışması büyük pay sahibidir. V. Cuinet 1892'de neşrettiği eserinde Osmanlı nüfus sayımı sonuçlarını esas almakla birlikte bölgedeki Türk ve Müslüman ahalinin nüfusunu hiçbir delil göstermeksizin olduğundan az bir şekilde kayıt altına alırken Rum/Ortodoks nüfusu da olması gerektiğinden daha fazla çıkarmaktaydı.²² Bu tarihten sonra meseleye temas eden pek çok eser V. Cuinet'in çalışmasına atıf yaparken onun bu sonuçlara nasıl ulaştığını sorgulama ihtiyacı duymamıştı. Bir araştırmacının bütün Osmanlı ülkesinde kaza nüfuslarına varana kadar ayrıntılı bir değerlendirmeyi hangi kaynağa dayanarak yaptığı üzerinde durulmadan ortaya koyduğu veriler olduğu gibi kabul edilmişti. Bu eserin meseleyle ilgisi, hem konuyla ilgili hazırlanan eserlerde bilgi kirliliği oluşmasına yol açması hem de pek çok resmi kaynağa esas teşkil etmesidir. Bu resmi kaynaklar içerisinde Rum ve Yunan kaynakları da bulunmaktaydı.

Pontus meselesine uluslararası zeminde çözüm arama çalışmaları sırasında Trabzon metropoliti Hirisantos ve Yunan delegasyonu, Karadeniz bölgesindeki Rumların, Türklerden daha fazla olduğunu iddia etmekteydi. Şüphesiz bunda en önemli dayanaklarından birisi, V. Cuinet'in

¹⁸ Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940; İ. Telliöğlü, *age.*, s. 61-118, 145-192; Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, S. 29 (1975), s. 113-149; Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S. I, (Haziran 1994), s. 20-72; Mustafa Keskin, "Selçuklular Zamanında Doğu Karadeniz'e Yönelik Türkmen Akınları ve Muhacereti", *Giresun Tarihi Sempozyumu (Giresun 24-25 Mayıs 1996) Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 51-57; vb.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 148-181.

²⁰ Trabzon'da 1347'de ve 1362-1363'teki veba salgınından önce 6.000 civarında insan yaşarken [Bkz. Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, S. I (1970), s. 37.] Panaretos'un kaydına göre, 1386'da Taceddinoğulları'nın 12.000 askeri bulunduğu anlaşılmaktadır. [Bkz. Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, C. XX, Paris 1836, s. 505.] İspanyol elçisi Clavijo, Nisan 1404'te Trabzon'un hemen batısındaki Hacı Emiroğlu Beyliği'nin 10.000 askeri olduğunu yazmaktaydı. [Bkz. Ruj Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (nşr. G. L. Strange), London 1928, s. 109.] Dolayısıyla çevresindeki Türk siyasî teşekküllerinden birisinin sahip olduğu nüfus Trabzon'daki Rum/Ortodoksların neredeyse on katına denk gelmekteydi. Buna bir de 1247 civarında, Moğolların önünden çekilerek Şavşat ve Artvin'in de bulunduğu bölgeye yerleşen 60.000 kişilik Türkmen grubunu [Bkz. M. Brosset, *Histoire de la Georgie*, C. I, Saint-Petersburg 1849, s. 532 vd.] ilave ederseniz, Türklerle Rum/Ortodoks ahali arasında kıyas kabul etmez bir nüfus farkı bulunduğu açıkça ortaya çıkar.

²¹ Bkz. Marianna Koromila, *The Greeks in the Black Sea*, Athens 1991; aynı yazar, *Pontos-Anatolia*, Athens 1989; vb.

²² Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, C. I, Paris 1892, s. 46 vd., 79, 86, 107 vd, 117 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

yukarıda bahsedilen istatistiğiydi. Ancak onlar meseleyi daha da çözümsüz bir boyuta taşıyarak, dini açıdan Müslümanların bölgede Rum/Ortodokslardan daha fazla olduğunu kabul etmekle birlikte etnik bakımdan tam tersi bir durumun söz konusu olduğunu savunmaktaydı. Hırisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu raporda ayrıntılı şekilde analizini yapmaya çalıştığı üzere Müslüman kimliği altında bölgede varlığını devam ettirenler içerisinde Türkler, Çerkezler, Oflular, Sürmeneliler, Stavrionlar (mühtedi Rumlar) da bulunmaktaydı. Dolayısıyla Müslümanların tamamını Türk saymak yanlıştı. Bu yüzden iki tarafın sayıları karşılaştırıldığında Rum Ortodokslar, Türklerin iki katından daha fazlaydı.²³ Benzer görüşlere Pontusçu grupların hazırladığı çalışmalarda da rastlamak mümkündür.²⁴

Pontus meselesinin çözümünde ortaya konulan bu nüfus istatistikleri bir gerçeğin içini boşaltarak onun yerine başka bir doğru çıkarmayı amaçlayan siyasi bir manevradır. Zira V. Cuinet'in de yaptığı değişikliklere rağmen kabul etmek zorunda kaldığı üzere XIX. yüzyılın sonlarına kadar Karadeniz bölgesindeki Rum/Ortodoks nüfusun genele oranı % 25 civarındadır.²⁵ Zaman zaman bu miktarın altına düşse de üzerine çıkamadığı tarihen sabittir. Rumların bölgede çıkardığı isyanı meşru bir zemine oturtmak isteyen çevreler, yukarıda bahsi geçen tarihî iddiaların yanı sıra ayaklanmayı ve bağımsız devlet talebini haklı gösterecek demografik deliller de bulmak zorundaydı. O sebeple nasıl tespit edildiği ya da hangi ölçek temelinde tasnif edildiği belli olmayan bu Müslümanlık değerlendirmesini yapmışlardır.

Yunanlıların iddia ettiği İslamlaşmış Rumlar meselesi o zamandan günümüze kadar devam eden bir tartışmadır. Osmanlı kayıtlarından açıkça anlaşılabilceği üzere Rum Ortodokslar içerisinde İslamiyet'i benimseyen bir kitle yoktur.²⁶ Başka bir deyişle Osmanlı hâkimiyeti boyunca Karadeniz bölgesinde bir aile, kabile, köy, kasaba ya da şehir topyekûn olarak Müslüman olmamıştır. Münferit olarak din değiştirenlerin sayısı ise oranlamaya giremeyecek ölçüdedir. İhtidanın en yoğun olarak yaşandığını iddia ettikleri Trabzon'da 1486-1583 arasında ihtida edenlerin sayısı sekizi erkek, ikisi kadın olmak üzere sadece 10 kişidir.²⁷ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da kentte din değiştirenlerin oranı önceki dönemden farklı değildir.²⁸ 1794-1850 yılları arasındaki sürede ihtida ederek Müslümanlığı kabul edenlerin sayısının toplam 53 kişiydi.²⁹ Haliyle bölgedeki nüfus dengelerine herhangi bir tesiri olması düşünülemez bir din değiştirme söz konusuydu. Böyle bir ihtida hareketini tetkik etmekten yoksun uluslararası camia, Pontusçu Rumlar

²³ Bkz. *The Euxine Pontus Question Memorandum Submitted to the Peace Conference by his Eminence Mgr. Chrsanthos*, Paris 1919, s. 2 vd. Hırisantos aynı bölümde Doğu Karadeniz bölgesindeki Türklerin 340.000, Sürmenelilerin 200.000, Çerkezlerin 50.000, Ofluların 200.000, mühtedi Rumların da 5.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğunu iddia etmektedir. Bölgedeki Rum/Ortodoksların sayısı ise Kafkaslar ve Rusya'nın güneyine kaçan 250.000 kişi ile birlikte 850.000 kişiye ulaşmaktadır. O bu görüşlerini 2 Mayıs 1919'da İngiliz Başbakanı Lloyd George'a takdim ettiği raporda da yinelemiştir [Bkz. *UK ARCHIVES, National Archives, Foreign Office*, 608/82 551.] ancak itibar görmemiştir. Benzer bilgilere 3 yıl sonra hazırlanan eserde de rastlamak mümkündür. Bkz. *Hellenic League of Nations Union Athens, The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion*, Geneva 1922, s. 6.

²⁴ Bkz. *Memorandum Presented by the Grek Members of the Turkish Parliament to the American Commission on Mandates over Turkey*, New York 1919, s. 3-15; J. Zervos, *age.*, s. 10 vd.

²⁵ Bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 136-140. Yunanlıların ve Hırisantos'un nüfusla ilgili bahsi geçen iddiaları karşısında İngilizler bir araştırma yaptırmış ve bölgedeki Rumların genele oranının % 30 olduğunu tespit etmişlerdir. Bkz. Hikmet Öksüz-Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 316.

²⁶ Müslümanların maden vergilerini Hıristiyanlardan daha az ödediği Gümüşhane'nin Kromni bölgesindeki toptan din değiştirme hadisesi, bu genellemeye dâhil değildir. Zira zahiren din değiştirmiş gibi görünen Kromni Rumları böylece daha az vergi ödemiş, Tanzimat'la birlikte vergi farklılığı ortadan kaldırılınca da yeniden eski dinine rücu etmiştir.

²⁷ Bkz. M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 32.

²⁸ Bkz. Melek Öksüz, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Trabzon 2006, s. 176.

²⁹ Bkz. Abdullah Saydam, "Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1794-1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 155 (Mart-Nisan 2005), s. 64.

Turkish Studies

ve Yunanlıların bu taleplerine de haliyle destek vermemiştir. Dolayısıyla din değiştirme olaylarını siyasi bir manevra aracı olarak kullanmaya çalışan unsurlar da herhangi bir netice elde edememiştir.

Türk nüfusun Müslüman ahali içerisindeki yeri konusundaki çıkış bir amacına ulaşamamakla birlikte, son yıllarda elde edilen bilgilerden, aksi bir durumun Rum Ortodokslar için geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. İlk olarak A. Bryer'in 1986'da yayımlanan bir çalışması vesilesiyle temas edilen gerçek, Trabzon ve çevresindeki Rum/Ortodoksların etnik kimliği meselesiydi. A. Bryer, Maçka'daki Vazelon Manastırı kayıtları üzerine hazırladığı çalışmada, bölgedeki Hıristiyanların yarısından fazlasının Rum ismi taşımadığını yazmaktaydı.³⁰ Aynı hususta hazırlanan diğer çalışmalar vasıtasıyla farklı adlarla anılan bu Hıristiyanlar içerisinde Türklerin önemli bir grup olduğu meydana çıkmıştı.³¹ Dolayısıyla asrın başındaki din/etnik kimlik bağlantısı hakkındaki tartışmalar günümüzde farklı sonuçlarla Rum ve Yunanlıların iddialarının aksine istikamette gelişmektedir.³²

İslamlaşmış Rumlar meselesi farklı boyutlarda günümüze kadar taşınmış ve Pontuslu grupların Karadeniz bölgesine yönelik bu amaçlı iddialarının ardı arkası kesilmemiştir. Hırisantos Oflu, Sürmeneli gibi hayali cemaatler yaratmaya çalışırken bugün de belirli çevreler elde herhangi bir delil olmaksızın benzer varsayımlarını bir propaganda unsuru olarak kullanmaya devam etmektedir. Pontus kültürü gibi muhayyel kimlikler ortaya çıkarmaya çalışarak özellikle Trabzon ve çevresinde yaklaşık 300.000 civarında Rumca konuşan Müslüman ahali bulunduğu ileri sürülmektedir.³³ Bu iddialar öyle bir boyuta ulaşmıştır ki 6 Ekim 1998'de Varşova'da AGİT çerçevesinde gerçekleştirilen bir konferansta, Yunanistan'dan bazı gruplar, muhayyel Pontusluların bugünkü sorunlarını dile getirmek ve AGİT üyelerini bu konuda bilgilendirmek için bir bildiri sunarak meseleye uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Veraka Graf, Varoujan Attarian ve Mihailis Haralambidis tarafından sunulan bildiri, Pontuslu adını verdikleri halkın bugün Türkiye'de, Sinop'tan Trabzon'un doğusunda, Of'a kadar olan bölgede yaşadığı, binlerce yıldan beri sahip olduğu kültürel ve etnik kimliği ifade etme gibi temel haklardan mahrum bulunduğu vurgulanmaktaydı. Pontusluların dinen Müslüman olduğu ve XVII. yüzyılda Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırıldığı ifade edilen bildiri, mübadelenin etnik değil, dini kimliğe göre yapıldığı için bunların yerinde kaldığı yazılmaktaydı. Türk devleti tarafından yürütülen asimilasyon politikalarına rağmen kendilerine has Pontus kimliklerine sıkı sıkıya bağlı kaldıkları yazılan raporda Pontuslu aydınların kültürel birikimlerini ifade etmeye başladığı son zamanlarda Türk makamları tarafından şiddetle baskı altına alındığı kaydedilmekteydi. Yunanistan'ı ziyaret eden Pontusluların sıkı denetim ve takibe maruz kaldığı da eklenen yazıda Türk okullarında eğitim gördüğü için dillerini öğrenmek, korumak ve geliştirmek imkânından mahrum bırakılan Pontusluların bu dili kullanmalarının yasaklandığı da yazılmaktaydı. Dillerini okulda konuşan çocukların, öğrencilerin, öğretmenleri veya polis tarafından dövüldüğü kaydedilerek bu sebeplerden dolayı Pontuslu öğrencilerin yüksek öğrenime devam etmelerinin imkânsız hale geldiği ifade edilmekteydi. Dergiler aracılığıyla kültürünü dile getirme teşebbüsünde bulunanların da hapis

³⁰ Bkz. Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr. A. Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s. 79 vd.

³¹ Bkz. Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991)*, C. II, Shepherdstown 1996, s. 77 vd.

³² Bir Yunanlı araştırmacı, Grek kaynaklarına dayanarak Solaklı ve Büyükdere vadilerindeki Hıristiyanlarla ilgili yaptığı değerlendirmesinde, Vazelon Manastırı kayıtlarını teyit eder mahiyette bilgilere ulaşmıştır. 10-12.000 aileden oluşan bölgedeki Hıristiyan nüfusun tamamı Türk'tü ve XVII. yüzyıldan itibaren İslamlaşmaya başlamışlardı. Bkz. Georgios Nakrakas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (nşr. İ. Onsunoglu), İstanbul 2003, s. 222.

³³ Bkz. Ömer Asan, *Pontus Kültürü*, İstanbul 1996. G. Nakrakas'ın yukarıdaki tespitleri, Pontus kültürünün yaşatıldığı iddia edilen bu yerlerle ilgilidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

cezalarına çarptırıldığı, demokratik ve barışçı bir şekilde Pontus bilinç ve kimliğinin bireysel veya toplu olarak ifade edilmesine izin verilmediği yazının son durum tespitiydi.³⁴

Müslümanlaşmış Rumların halen Karadeniz bölgesinde varlığını koruduğu iddiaları, Karadeniz tarihi hakkında Yunanistan'daki belirli çevreler tarafından açılan yeni bir tartışma konusudur. Bahse konu iddianın sahipleri ne Osmanlı kayıtlarından ne de kilise defterlerinden kitlesel bir din değiştirme olayıyla ilgili belge bulamamıştır.³⁵ Bununla birlikte Trabzon ve çevresinde Rumca bilinen bazı yerler üzerinden malum iddialarını sürdürmeye devam etmektedirler. Burada meselenin çözümünde anahtar rolü oynayan, bu insanların ana dilinin ne olduğudur. Rumların tarihî kayıtlarında özellikle tartışma konusu yapılan bölgedeki Rumca bilen Müslüman unsurların köken itibarıyla Türk olduğu yazılıydı. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçen bu grup, eski dininin ibadet dili olan Rumca'yı bilmekteydi. Öyle ki 1960'lı yıllara kadar bölgeyi gezen pek çok gezgin Solaklı vadisinde Rumca bilen bu Türklerle karşılaşmıştı.³⁶ Dolayısıyla bu insanların ana dili Türkçeydi ancak gerek Hıristiyanlıktan kalma izle gerek uzun süre bir arada yaşamının getirdiği etkilenmeyle Rumca konuşmayı da biliyorlardı.³⁷ Bununla birlikte Yunanistan'daki belirli çevrelerin Trabzon ve çevresine yönelik propaganda³⁸ faaliyetleri devam etmektedir.³⁹

Patrikhanenin ve Pontusçu grupların Pontus isyanının çıkış sebebini karartarak uluslararası camiayı arzuladıkları istikamette yönlendirme çabaları, meselenin bütün yönleriyle anlaşılmasını güçleştirmektedir. 1918'den itibaren hazırlanan eserlerde⁴⁰ haklı bir gerekçe olmaksızın Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların Türk saldırılarına maruz kaldığı yazılmaktaydı. Bu saldırılar bir süre

³⁴ Bkz. Hüseyin Mümtaz, *Karadeniz'in Kitabı Pontus Masalı*, İstanbul 2000, s. 101 vd.

³⁵ Örnek olarak bkz. Michael E. Meeker, *A Nation of Empire*, London 2002, s. 89-98, 157-167; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, C. II (nşr. M. Hasluck), New York 1973, s. 469.

³⁶ Bazı Türklerin ısrarla ibadet dili olan Rumca'yı konuşarak Hıristiyanlığını muhafaza etmeye çalıştığını belirten bir araştırmacı, İslamiyet'in benimsenmesinden sonra bu dilin kıymetini yitirdiğini ancak yine de yakın döneme kadar unutulmadığını yazar. Bkz. G. Nakrakas, *age.*, s. 222.

³⁷ Daha önce yaptığımız bir çalışmada Rum kimliği altında eriyerek bu dili benimseyen, ayrıca ticarî sebepler dolayısıyla Rumca konuşmayı öğrenen farklı topluluklar hakkında bir değerlendirme yapmıştık. Bkz. "Tarih Boyunca Karadeniz Bölgesinde Grekçe Konuşan Topluluklar", *Türk Kültürü*, S. 493-494 (Mayıs-Haziran 2004), s. 594-598.

³⁸ Bu propaganda faaliyetleri içerisinde Yorgo Andreadis'in yaklaşık 40 yıl boyunca bölgede yaptığı saha araştırmaları etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'de çeşitli ödüller de almış öyküleri vasıtasıyla [Bkz. *Pontus'un Yitik Kızı Tamama* (nşr. R. Zarakolu), İstanbul 1997; *Neden Kardeşim Hüsnü* (nşr. G. Tuygan), İstanbul 1992; *Tolika* (nşr. T. İzbeke), İstanbul 1999; *Gizli Din Taşyanlar* (nşr. A. Tuygan), İstanbul 1999; *Pontos'taki Evim* (nşr. Ü. Eyüboğlu), İstanbul 2007.] bu propagandalarını yazılı hale de dönüştürmüştür. Ancak onun bu iddialarını kanıtlayacak somut delillere sahip olmadığı bu eserleri okuyanlar tarafından açıkça görülmüştür. Yıllar süren titiz araştırmaları sonucunda bulunduğu tek somut örnek, mübadele sırasında yatalak nenesi Kereki ile bölgede kalan ve onun ölümünden sonra da Türkler tarafından sahiplenilerek bugüne kadar hayatta kalan Todoron isimli bir Rum çocuğuydu. Temmuz 1995'te içerisinde Rum din adamlarının da bulunduğu bir kafile ile Trabzon'a gelen ve bu şahsı bulan Andreadis, ona başından geçenleri anlatmış ancak herhangi bir ilgi görmeyince büyük bir hayal kırıklığıyla oradan ayrılmıştı. Bkz. Yorgo Andreadis, *Temel Garip Todoron* (nşr. S. Sandalcı), İstanbul 1998

³⁹ Bu faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Cöğce, "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 437-481.

⁴⁰ Bkz. Grek Ministry for Foreign Affairs, *Persecutions of the Grek Population in Turkey since the Beginning of the European War*, London 1918; The London Committee of Unredeemed Greeks, *The Liberation of the Grek People in Turkey*, London 1919; The Manchester Committee of Unredeemed Greeks, *Turkey's Crimes, Hellenism in Turkey*, Manchester 1919; Ecumenical Patriarchate, *The Black Book of the Sufferings of the Grek People in Turkey*, İstanbul 1920. Daha önce yaptığımız bir çalışmada bu eserlerde yer alan bilgilerin tarihi değerine temas etmiştik. Bkz. "XX. Yüzyıl Başlıklarında Pontusçu Yayınlar", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Ankara 2008, s. 897-908. Bu eserlerin propaganda yönü hakkında bir değerlendirme için ayrıca bkz. Hayati Aktaş, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve Bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 275-293

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

sonra ortaya çıkan sürgünlerle⁴¹ yıkıcı bir hal almış ve Rum/Ortodokslara yönelik sistemli bir imha hareketi başlamıştı. Ancak uluslararası camia bu iddiaları ciddiye almamış ve arzuladıkları kamuoyu desteğini elde edememişlerdi.⁴² Ancak ileride temas edilecek “Pontus soykırımı” iddialarının da aynı kurgu üzerinde şekillenmesi, Yunanlıların benzer iddialarla günümüzde de yandaş aradığını göstermektedir.

Günümüzde Pontus meselesini çözümsüzlüğe iten taleplerin başında, Yunanistan’ın “Pontus soykırımı” iddiaları en başta yer alır. Yunanistan’daki belirli çevreler yukarıda bahsedilen tarihî ya da kültürel iddiaları bir şekilde devam ettirmekle birlikte bunların bir devlet politikası haline geldiğini söylemek pek mümkün değildir. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı’ndan mübadeleye kadar geçen zaman içerisinde Karadeniz bölgesinde 350.000 Rum’un sistemli olarak yok edildiğine yönelik iddialar, bugün Yunanistan Parlamentosu tarafından soykırım sıfatı da eklenerek resmi tez haline getirilmiştir.

Yunanistan’ın ileri sürdüğü soykırım iddiaları 1920’lerde yazılanlardan çok farklı değildir.⁴³ İlmî çevreler bu iddiaların tarihî delillerinin zayıf olduğu görüşündedir. Zira soykırımı uğradığı iddia edilen Rumların 353.533 kişilik nüfusa sahip olduğuyla ilgili kayıt yalnızca 1912’de Fener Rum Patrikhanesinin iddialarına ve ondan naklen Yunanlıların hazırladığı eserlere dayanır.⁴⁴ Oysa muteber bilim çevreleri patrikhanenin böyle bir tespiti nasıl yaptığı ve döneme ait diğer kaynaklarda yer alan bilgilerden neden bu kadar farklı olduğu hususunu sorguladığımda tatmin edici bir cevap alamamaktadır. Bu yüzden o döneme ait hem Türk ve hem de yabancı kaynaklardan bölgenin tamamında 150-200.000⁴⁵ civarında Rum bulunduğu yönündeki bilgiler itibar görmektedir. Böylece Yunanlıların hem esas aldığı rakamın güvenilir olmadığı hem de isyanın sonuçlarının yanlış aksettirildiği kolayca anlaşılabilir. Zira yukarıda bahsi geçen sayıya Ruslarla işbirliği yapan ve onlarla 1918’de yöreden göç eden 80.000⁴⁶ civarındaki Rum da dâhilken⁴⁷ 1926’da yapılan nüfus sayımında mübadeleyle⁴⁸ Karadeniz bölgesinden Yunanistan’a 182.169

⁴¹ Yunanlıların ve Pontusçu Rumların iddialarının etkisi altındaki bir Amerikalı yetkilinin, Anglo-Helen Birliği ve İngiliz Ermeni Komitesi tarafından neşredilen eserinde sürgünlerle ilgili değerlendirmesi hakkında bkz. Mark H. Ward, *The Deportations in Asia Minor 1921-1922*, London 1922.

⁴² XX. yüzyıl başlarında ileri sürülenler uluslar arası destek bulmamakla birlikte, Yunanlıların günümüzde de aynı iddiaları tekrarladığı görülmektedir. Örnek olarak bkz. Kostas Phoitades, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks*, ? 1987.

⁴³ 1919’da Manchester’daki Helen Birliği tarafından “Sabah Postası” gazetesinin haberleri esas alınarak hazırlanan kitapta Yunan Dış İşleri Bakanlığı’nın verilerine dayanarak Samsun ve Trabzon’dan 150.000 Rum’un sürüldüğü, toplamda 450.000 Rum’un sürüldüğü ya da öldüğünün bilgisine ulaştıkları, 150.000 kişinin amele taburlarında hayatını kaybettiği anlatılmaktadır. Bkz. The Manchester Committee of Unredeemed Greeks, *Turkey’s Crimes, Hellenism in Turkey*, s. 1-31.

⁴⁴ Patrikhanenin bu iddiası onu takiben basılan eserlerde aynen tekrarlanmaktadır. Bkz. George Soteriadis, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*, London 1918, s. 11; The London Committee of Unredeemed Greeks, *The Liberation of the Grek People in Turkey*, s. 4, 11.

⁴⁵ Bu dönemde bölgeye bir yandan Yunanistan’dan Pontus isyanına katılmak için yeni gruplar gelirken diğer taraftan da Ruslarla işbirliği ya da çetecilik yaptığı gerekçesiyle yöreden ayrılanlar büyük bir nüfus hareketliliğine sebep olmuştu. Haliyle dönemin nüfus oranlarında çeşitli oynamaların olması tabiidir.

⁴⁶ Hirisantos bölgedeki Rumların sayısını abartırken bu grubun 250.000 kişi olduğunu ifade etmekteydi. [Bkz. *The Euxine Pontus Question Memorandum*, s. 3.] Hirisantos’un yazdıkları kendisinden sonra hazırlanan eserlere de kaynaklık etmiştir. Onun Rusya’ya göçenlerle ilgili olarak telaffuz ettiği bu rakam üç yıl sonra hazırlanan diğer bir araştırmada da yinelenmektedir. Bkz. Hellenic League of Nations Union Athens, *The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion*, s. 6.

⁴⁷ Neal Asherson, *Karadeniz* (nşr. K. Emiroğlu), İstanbul 2001, s. 236.

⁴⁸ Mübadelenin Karadeniz bölgesiyle ilgili kısmı için bkz. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000; Hikmet Öksüz, “*Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, (2000), s. 753-768; vb. Mübadele hakkında genel değerlendirmeler ya da Yunanistan’a etkileri konusunda bkz. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, London 2002; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi* (nşr. M. Pekin), İstanbul 2006; Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995; Mehmet Ali

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

kişinin göç ettiği, uluslar arası komisyonların raporlarında yer almaktadır.⁴⁹ Patrikhanenin nasıl tespit ettiği belli olmayan sayıyı esas alsanız bile Yunanlıların iddia ettiği gibi 350.000 kişi öldürülmüşse Rusya'ya kaçan ya da mübadeleyle bölgeden gidenleri izah etmek mümkün değildir. Haliyle bu iddiaların muhayyel bir zemin üzerinde ortaya çıktığı kolayca açığa çıkarılabilir. Bununla birlikte meselenin Yunanistan açısından iç boyutu ve yapılan propaganda neticesinde ulaşılan sonuçlar dikkate alındığında, soykırım iddialarının gelecekte tarihî meseleleri ilmi bakımdan tartışılmayacak konuma getirdiği anlaşılmaktadır.

Yunanistan'ın 1994'ten beri yeniden gündeme getirdiği "Pontus soykırımı" iddiaları, Yunanistan'ın, nüfusunun yaklaşık üçte ikisi⁵⁰ göçmenlerden oluşan ve hâlâ Karadeniz bölgesinden doğuya eski Sovyetler Birliği topraklarına göç etmiş binlerce Rum'u vatandaşlığına kabul eden⁵¹ bir ülke olarak karşılaştığı kimlik problemlerini⁵² örtbilmek için ortaya attığı bir iddiadır. Başka bir deyişle Yunanistan, Karadeniz bölgesine taleplerini iç siyaset malzemesi olarak kullanmaktadır. İçerisinde Karadeniz mübadillerinin de yer aldığı göçmenler, günümüze kadar Yunan toplumuyla kaynaşmayı reddedip hâlâ kendilerini "mülteci" (Prosfiğas) veya "Anadolulu" (Mikrasiates) diye niteleyerek "yerli" (Entopii), "çoban" Vlah (Vlahi), "eski Yunanlı" (Palyoladhites) ya da sadece "Yunanlı" (Elines) olarak isimlendirdikleri Yunanlılardan farklı olduklarını ifade etmektedirler.

Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi*, İstanbul 2004; *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (nşr. R. Hirschon), İstanbul 2005; İbrahim Erdal, *Mübadele*, İstanbul 2006; Raoul Blanchard, "The Exchange of Population between Greece and Turkey", *Geographical Review*, C. 15, S. 3 (Temmuz 1925), s. 449-456; Onur Yıldırım, "The 1923 Population Exchange, Refugees and National Historiographies in Greece and Turkey", *East European Quarterly*, C. XL, S. 1 (Mart 2006), s. 45-70; vb.

⁴⁹ Bkz. Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün* (nşr. B. Umar), İstanbul 1998, s. 336 vd.

⁵⁰ 1821'de 938.765 nüfusu olan Yunanistan'ın nüfusu 1842 istisna tutulursa 1839'dan 1928'e kadar sürekli olarak artmış ve 6.204.684'e ulaşmıştı. Bu dönem zarfında en büyük artma 1912'de olmuş ve 2.100.000'in üzerindeki katılımla ülkenin nüfusu 4.819.000'i geçmiştir. 1928'de Anadolu mağlubiyetinin üzerine ülkeye gelen muhacirlerin sayısı 1.070.000'e yaklaşmaktaydı. Ülkede nüfusu 60.000'den fazla üç şehir vardı, Atina, Pire ve Selanik. Halkın büyük kısmı köy ve kasabalarda yaşamaktaydı. Ülkeye gelen mültecilerin 182.169'u Karadeniz bölgesinden buraya göç etmişti ve toplam mültecilerin yaklaşık % 15'ini oluşturmaktaydılar. Mültecilerin yarısı şehirlere iskân ettirilirken yarısı da köylere yerleştirilmiştir. Ancak kırsal bölgede nüfus yoğunluğu fazla olduğu için mültecilerin buradaki oranı % 13 iken yerleştikleri şehirlerde bu oran iki katına çıkmaktaydı. [Bkz. N. J. Svoronos, *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları* (nşr. M. Galip), İstanbul 1935, s. 14-91.] 1920'de 5.536.375 olan nüfus 1928'de 6.204.684'e yükselirken bu yükselmeye şüphesiz en büyük pay, 1.104.216 kişiyle Türkiye'den göçenlere aitti. Bkz. A. A. Pallis, "The Greek Census of 1928", *The Geographical Journal*, C. 73, S. 6 (Haziran 1929), s. 543 vd.

⁵¹ 1918'de Ruslar çekilirken ya da Pontus isyanı sırasında Karadeniz bölgesinden kaçan ayrılıkçı Rumların bir kısmı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan ve Rusya'nın değişik kesimlerin Yunanistan'a göç etmeye başlamıştı. 1987'de bu göçmenlerin sayısı 527 iken 1990'da 15.000'in üzerine çıkmıştı. [Bkz. Dimitri Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", *Journal of Refugee Studies*, C. 4, S. 4 (1991), s. 314.] 1999'da, on yıldan beri Rusya'dan Yunanistan'a gelen Karadeniz bölgesinden buraya göç etmiş olan Rumların sayısı 146.102 kişiye ulaşmıştı. [Bkz. Lois Labrianidis, Antigone Lyberaki, Platon Tiniş, Panos Hatziprokopiu, "Inflow of Migrants and Outflow of Investment: Aspects of Interdependence between Greece and the Balkans", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C. XXX, S. 6 (Kasım 2004), s. 1188 vd.] Yaklaşık 160.000'e ulaşan bu göçmenlerin 60.000'i vatandaşlığa kabul edilirken 100.000'i turist pasaportuyla durmaktadır. [Bkz. *Recent Social Trends in Greece, 1960-2000* (nşr. D. Charalambis), Montreal 2004, s. 619 vd.] Bunlara Arnavutluk'tan göç eden 40.000 ile 60.000 arasındaki Grek kökenli göçmen de ilave edilirse sayı daha da artar. 1998'de oturma hakkı elde eden 80.000 ile 120.000 kişinin üçte biri de göç etmiş Grek kökenliydiler. Bu tarihten önce çalışma izni alan 20.000 ile 34.000 kişi arasındakilerin de yarısı Grek kökenliydi. Bkz. Rossetos Fakiolas, "Regularising Undocumented Immigrants in Greece: Procedures and Effects", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C. 29, S. 3 (Mayıs 2003), s. 540.

⁵² Yunanistan uzmanlarından birisinin tespitine göre, ortaçağın sonlarından itibaren Yunanistan'da Slavlık hâkimdi. Ülkede konuşulan en yaygın dil Slavca olduğu gibi coğrafi isimler de Slav kökenliydi. [Bkz. La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar* (nşr. Doğu Araştırma Merkezi), İstanbul 1986, s. 217.] Karadeniz bölgesinden Yunanistan'a göç eden mübadillerin buradakilerle anlaşamayacak kadar farklı bir dil konuştuğu konusunda uzmanlar görüş birliği içindedir. [Bkz. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları* (nşr. D. Evci), Ankara 1997, s. 22; Herkül Milas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul 1999, s. 35, nu 15; Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi* (nşr. D. Şendil), İstanbul 1997, s. 127.] Mübadillerin Yunanistan'a etnolojik, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel etkileri günümüze kadar önemli bir problem olarak varlığını devam ettirmektedir. Geniş bilgi için bkz. D. Pentzopoulos, *age.*, s. 125-236.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Buradan açıkça anlaşılacağı üzere mübadiller, günümüze kadar Yunanlılığı kabullenmeye yanaşmamaktadır. Oxford Üniversitesi Öğretim Üyesi Renee Hirschon tarafından yapılan tespitlerden anlaşıldığı kadarıyla 1980'li yıllara kadar Türkiye göçmenlerinin yoğunlukta olduğu yerlerde Türk filmlerinin izlendiğini, ebeveynlerin çocuklarına Türkçe konuşmayı öğretip onları Türkiye'den göç ettikleri yerlerle ilgili anılarıyla büyüttüğü görülmektedir.⁵³ Bu amaçla Yunanistan'ın, "Pontus soykırımı" iddialarıyla bir yandan halkını birleştirmeye çalışırken diğer taraftan da soykırımdan kurtulanlara kucak açan bir ülke sıfatıyla Yunanistan'ın vatan olarak kabul edilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde dünyanın her yanında birbirinden farklı kültür çevrelerinde yaşayan Yunanlıların kurduğu Pontus Dernekleri vasıtasıyla soykırım iddialarını yaşatması, aynı amaç altında toplanan bu insanların farklılıklarını bir kenara bırakarak aynı kimlikle birleşmelerini ve Yunanistan'ın yüksek menfaatlerine hizmet etmelerini sağlamaktadır. Zira bugün dünyada başta ABD, Avustralya, Kanada, İngiltere ve dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri olmak üzere 3 milyonun üzerinde Yunanlı yaşamaktadır ki neredeyse Yunanistan'ın nüfusunun 1/3'üne denk gelir.⁵⁴ Bunları bir arada tutmak için milli bir hedef ve dış tehdit oluşturmak lazımdır ki Ermeni meselesinde denenip başarıya ulaşan Türk karşıtlığı ve soykırım iddiaları, bunun için en makul yoldur.

Yunanistan'ın Türklerle tarihî anlaşmazlık konularında soykırım iddialarını bir baskı unsuru olarak kullanmak suretiyle uluslararası kamuoyunda Türkiye'yi haksız duruma düşürme çabası, yürüttüğü faaliyetlerin son amacını oluşturur.⁵⁵ Yunanistan, hem milli birliğini sağlayabilmek ve ülke dışındaki Yunanlıları bir amaç etrafında toplayabilmek için ve hem iki ülke arasındaki ihtilafli meselelerde uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye üstünlük kurabilmek için "Pontus soykırımı" iddialarını gündeme getirmektedir.

24 Şubat 1994'te Yunan Parlamentosunda alınan bir kararla Pontus'ta Greklere soykırım yapıldığına dair bir kanun tasarısını kabul edilmesinden sonra Yunanistan, "Pontus Soykırımı"nın ülke ve dünya gündemine taşınması için faaliyetlere hız vermiş, her yıl 19 Mayıs'ta "Pontus Soykırımı" anma törenleri düzenlenerek mesele sürekli gündemde tutulmuştur. Bu günlerde mesaj yayınlayan parlamento başkanı gibi resmî sıfat taşıyan kişiler açıktan Türkiye'yi suçlayıcı konuşmalar yapmaktadırlar.⁵⁶ Ancak bundan daha önemlisi dünyanın pek çok ülkesinde "Pontus Soykırımının" tanınması için lobi faaliyetleri yürütülmektedir. Bu çalışmaların bir neticesi olarak günümüzde Amerika'nın Connecticut, Florida, Georgia, Güney Carolina, Illinois, New Jersey, New York, Ohio, Pennsylvania, Rhode Island eyaletlerinde ve Güney Avustralya Parlamentosu'nda "Pontus soykırımı" kabul edilmiştir.⁵⁷

Yunanistan'ın "Pontus soykırımı" iddiaları, muhtemel talepleri de beraberinde getirmektedir. İlk olarak AB'nin dayatmasıyla Türkiye, sözde Pontus soykırımını tanımaya ve tazminat ödemeye mahkûm edilebilir. İkinci olarak AB ülkeleri, Pontus meselesini Türkiye'ye karşı bir baskı ve ön şart olarak getirmemesine rağmen, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi, bu konuyu AB üyeliğini veto etme tehdidi olarak kullanabilir. Son olarak Türkiye'nin AB müzakere sürecinde, Pontus soykırımı iddialarını tanımak zorunda bırakılarak, Türkiye'den tazminat ve toprak talep edilmesi gündeme gelebilir.⁵⁸

⁵³ Renée Hirschon, *Mübadele Çocukları* (nşr. S. Çağlayan), İstanbul 2005, s. 4 vd., 25 vd.

⁵⁴ Bkz. Victor Roudometof, "Nationalism and Globalization: Grek Ortodox Diaspora When Ortodox Universalism Transnational Nationalism", *Diaspora*, C. 9, S. 3 (2000), s. 379.

⁵⁵ Bkz. Mehmet Bilgin, "Postmodern Pontosculuk", *Müdafaa-i Hukuk*, S. 50 (Ekim 2002), s. 54 vd.

⁵⁶ Bkz. İbrahim Telliöğlü, "Yunanistan'ın 'Pontus Soykırımı' İddiaları ve Türkiye", *Siyaset ve Toplum*, S. 4 (Güz 2005), s. 130.

⁵⁷ Bkz. <http://www.greek-genocide.org/recognition.html>, 02. 06. 2009.

⁵⁸ Bkz. Ahmet Güzel, *Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi*, İstanbul 2006, s. 287 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Sonuçta, Pontus meselesinin 1920’li yıllarda gelişmeye başladığı andan itibaren çözüme kavuşturulmasında çeşitli iddia ve taleplerin doğurduğu sıkıntılarla karşılaşıldığı görülmektedir. Yunanlıların ve Pontusçu Rumların Karadeniz bölgesinin tarihini sahiplenme çabaları bunun bir göstergesidir. XX. yüzyılın ortalarından itibaren büyük gelişme gösteren araştırmalar sayesinde bölgenin siyasî ve kültür tarihinde Yunanlılığın ana unsur olmadığı aydınlatıldığı için bu iddiaların ilmî bir kıymeti kalmamıştır. Bununla birlikte aynı türden iddiaların günümüzde de tekrarlanıyor olması belirli çevrelerin aynı amaçta çalışmalar hazırlamaya devam ettiğini göstermektedir.

Pontus isyanı çıktığında Karadeniz bölgesinin demografik yapısı o dönemde uluslararası kamuoyunu uzun bir süre meşgul etmiş diğer bir iddiadır. Fener Rum Patrikhanesi’nin ve ondan naklen Yunan Dış İşleri Bakanlığı ve Pontusçu kuruluşların iddia ettiği üzere Karadeniz bölgesinde Rum/Ortodokslar Türklere sayıca fazla olmadığı gibi 200.000’inin üzerinde bir sayıya da ulaşmaları mümkün değildi. O sebeple Patrikhane’nin ve takipçilerinin bağımsız bir devletin nüfus altyapısını hazırlamak için ileri sürdüğü rakamlar uluslar arası camia tarafından ciddiye alınmamıştır. Günümüzde Yunanistan’ın bu rakamlar üzerinden “soykırım” iddialarında bulunması, ilmî bakımdan aynı akıbete uğrayacağına bariz bir izidir. Diğer taraftan 1920’li yıllardan beri sürekli gündemde tutulan Müslümanlaşmış Rumlar meselesi de halen çeşitli vesilelerle sürdürülen bir iddia olarak taraflar arasında polemik konusu olmaya devam etmektedir. Tarihî kayıtlar bölgede kitlesel din değiştirme yaşandığına dair bir bilgi içermemekle birlikte günümüzde Yunanlıların bu yöndeki iddiaları hız kesmeden devam etmektedir.

Yunanistan’ın devlet tezi haline getirdiği “Pontus soykırımı” iddiaları tarihçilerin tartışma zemininden çıkıp uluslararası ilişkiler ilminin disiplini içerisinde değerlendirilecek bir aşamaya ulaşmıştır. Zira bu meselenin tarihçiler tarafından tartışılıp bir çözüme kavuşturulmasına ihtiyaç duymayan Yunanlılar, iddialarına uluslararası destek bulmak için 1994’ten beri faaliyet göstermiş ve önemli mesafe kat etmiştir. Tarihî delillerle bu iddiaların temelden yoksun olduğu ortaya konulabilir olmasına rağmen Yunanlıların propagandayla ele geçirdikleri diplomatik ve psikolojik üstünlük sayesinde meseleyi tartışmaya yanaşmaması tabiidir. Haliyle yakın bir gelecekte Türkiye’nin, Pontus soykırımını tanıması için çeşitli talep ve baskılarla karşılaşma ihtimali yüksektir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Hayati, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve Bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu* (nşr. V. Usta), Trabzon 2007, s. 275-293.
- ALBAYRAK Haşim, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, İstanbul 2003.
- ALLEN W. S., “The Name of the Black Sea in Greek”, *The Classical Quarterly*, C. 41, S. 3-4 (Temmuz-Ekim 1947), s. 86-88.
- ANDREADİS Yorgo, *Gizli Din Taşıyanlar* (nşr. A. Tuygan), İstanbul 1999.
- ANDREADİS Yorgo, *Neden Kardeşim Hüsnü* (nşr. G. Tuygan), İstanbul 1992.
- ANDREADİS Yorgo, *Pontos’taki Evim* (nşr. Ü. Eyüboğlu), İstanbul 2007.
- ANDREADİS Yorgo, *Pontus’un Yitik Kızı Tamama* (nşr. R. Zarakolu), İstanbul 1997.
- ANDREADİS Yorgo, *Temel Garip Todoron* (nşr. S. Sandalcı), İstanbul 1998.
- ANDREADİS Yorgo, *Tolika* (nşr. T. İzbek), İstanbul 1999.
- ARI Kemal, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- ASAN Ömer, *Pontus Kültürü*, İstanbul 1996.
- ASHERSON Neal, *Karadeniz* (nşr. K. Emiroğlu), İstanbul 2001.
- AUGUSTİNOS Gerasimos, *Küçük Asya Rumları* (nşr. D. Evcı), Ankara 1997.
- BASCHMAKOFF Alexandre, *La Synthese Des Periples Pontiques*, Paris 1948.
- BEAN G. E., "Pontus Yazıtları", *Belleten*, C. XVII, S. 66 (Nisan 1953), s. 151-178.
- BELLİ Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi* (nşr. M. Pekin), İstanbul 2006.
- BIJIŞKYAN P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819* (nşr. H. D. Andreasyan), İstanbul 1969.
- BİLGİ Önder, "Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 1-2.
- BİLGİN Mehmet, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000.
- BİLGİN Mehmet, *Karadeniz'de Postmodern Pontusçuluk*, İstanbul 2008.
- BLANCHARD Raoul, "The Exchange of Population between Greece and Turkey", *Geographical Review*, C. 15, S. 3 (Temmuz 1925), s. 449-456.
- BOARDMAN John, "Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea", *Archaeological Reports*, S. 9 (1962-1963), s. 34-51.
- BOSTAN M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.
- BOUTENEFF Patricia Fann, "Greek Folktales from Imera, Pontos", *Fabula*, C. 44, S. 3-4, s. 292-312.
- BROSSET M., *Histoire de la Georgie*, C. I, Saint-Petersburg 1849.
- BRYER Anthony, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, S. 29 (1975), s. 113-149.
- BRYER Anthony, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr. A. Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s. 53-95.
- BRYER Anthony, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980.
- BRYER Anthony, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I-II, Washington 1985.
- BRYER Anthony, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, S. I (1970), s. 30-54.
- BURNEY C.A., "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies*, S. VI, (1956), s. 179-193.
- CARPENTER Rhys, "The Greek Penetration of the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, C. 52, S. 1 (Ocak-Mart 1948), s. 1-10.
- Central Council of Pontus, *Black Book The Tragedy of Pontus 1914-1922*, Athens 1922.
- CLAVİJO Ruj Gonzales de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (nşr. G. L. Strange), London 1928.
- CLOGG Richard, *Modern Yunanistan Tarihi* (nşr. D. Şendil), İstanbul 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- CÖHCE Salim, “Günümüzde Doğu Karadeniz’de Pontusçuluk Faaliyetleri”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 437-481.
- CUİNÉT Vital, *La Turquie D’Asie*, C. I, Paris 1892.
- CURZON Robert, *Armenia*, New York 1854.
- ÇAPA Mesut, “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, *19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu(Samsun 20-22 Mayıs 1999) Bildiriler*, Samsun 2000, s. 53-66.
- ÇAPA Mesut, *Pontus Meselesi*, Ankara 1993.
- DİLCİMEN Kazım, *Canik Beyleri*, Samsun 1940.
- DREWS Robert, “The Earliest Greek Settlements on the Black Sea”, *The Journal of Hellenic Studies*, S. 98 (1976), s. 18-31.
- ECONOMİDES D., *The Pontos and the Right Claims of its Grek Population*, İstanbul 1920.
- Ecumenical Patriarchate, *The Black Book of the Sufferings of the Grek People in Turkey*, İstanbul 1920.
- Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (nşr. R. Hirschon), İstanbul 2005.
- ERDAL İbrahim, *Mübadele*, İstanbul 2006.
- ERKAN Süleyman, “Milli Mücadele Basını’nda Pontus Sorunu”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan* (nşr. M. A. Ünal), Samsun 1993, s. 61-71.
- FALLMERAYER Jacop Philip, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Munich 1827.
- FİNLAY George, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, London 1851.
- GOLOĞLU Mahmut, *Anadolu’nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973.
- GÖKAÇTI Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi*, İstanbul 2004.
- Grek Ministry for Foreign Affairs, *Persecutions of the Grek Population in Turkey since the Beginning of the European War*, London 1918.
- GÜZEL Ahmet, *Dünden Bugüne Yunanistan’ın Pontus Hedefi*, İstanbul 2006.
- HAMILTON William John, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, C. I, New York 1894.
- HASLUCK F. W., *Christianity and Islam Under The Sultans*, C. II (nşr. M. Hasluck), New York 1973.
- Hellenic League of Nations Union Athens, *The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion*, Geneva 1922.
- Herodotus, *Herodot Tarihi* (nşr. M. Ökmen), İstanbul 1991.
- Heyet, *Misyonerlik ve Pontusçuluk*, Samsun 2002.
- HİRSCHON Renée, *Mübadele Çocukları* (nşr. S. Çağlayan), İstanbul 2005.
- IŞIK Adem, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara 2001.
- İLGAZİ Abdullah, “Milli Mücadele Yıllarında Giresun ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler”, *Giresun Tarihi Sempozyumu (Giresun 24-25 Mayıs 1996) Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 249-257.

- İPEK Nedim, *Mücadele ve Samsun*, Ankara 2000.
- KARATAY Osman, “‘Kara Deniz’ İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış”, *Karadeniz*, S. 2 (Bahar 2009), s. 54-75.
- KARPAT Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985.
- KESKİN Mustafa, “Selçuklular Zamanında Doğu Karadeniz’e Yönelik Türkmen Akınları ve Muhacereti”, *Giresun Tarihi Sempozyumu (Giresun 24-25 Mayıs 1996) Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 51-57.
- KIRZIOĞLU M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, Ankara 1992.
- KİNNEİR Jonh Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814*, London 1818.
- KOROMİLA Marianna, *Pontos-Anatolia*, Athens 1989.
- KOROMİLA Marianna, *The Greeks in the Black Sea*, Athens 1991.
- KÖKTEN İ.Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCFD*, C. X, S. 3-4 (1952), s. 167-207.
- KÖKTEN İ.Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten*, C. VIII, S. 32 (I. Teşrin 1944), s. 659-680.
- Ksenophon, *Anabasis* (nşr. T. Gökçöl), İstanbul 1984.
- KURAN Ercüment, “Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 77-81.
- La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar* (nşr. Doğu Araştırma Merkezi), İstanbul 1986.
- Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, C. XX, Paris 1836.
- Les Atrocités Turques en Asie Mineure et dans le Pont*, Athènes 1922.
- MCCARTY Justin, *Ölüm ve Sürgün* (nşr. B. Umar), İstanbul 1998.
- MEEKER Michael E., *A Nation of Empire*, London 2002.
- Memorandum Presented by the Grek Members of the Turkish Parliment to the American Commission on Mandates over Turkey*, New York 1919.
- MİLAS Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul 1999.
- MOORHOUSE A. C., “The Name of the Euxine Pontus”, *The Classical Quarterly*, C. 34, S. 3-4 (Temmuz-Ekim 1940), s. 123-128.
- MÜMTAZ Hüseyin, *Karadeniz’in Kitabı Pontus Masalı*, İstanbul 2000.
- NAKRAKAS Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (nşr. İ. Onsunuğlu), İstanbul 2003.
- ÖKSÜZ Hikmet-Hayati Aktaş, “Pontus Meselesi’nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 307-334.
- ÖKSÜZ Hikmet-Hayati Aktaş, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, (2000), s. 753-768.
- ÖKSÜZ Melek, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Trabzon 2006.

- PENTZOPOULOS Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, London 2002.
- PHOÏTADES Kostas, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks*, ? 1987.
- Pliny, *Natural History*, C. II (nşr. H. Rackham), London 1947.
- Pontus Meselesi* (nşr. Y. Kurt), Ankara 1995.
- Recent Social Trends in Greece, 1960-2000* (nşr. D. Charalambis), Montreal 2004.
- SAMUİLİDİS Hristos, *Geleneksel Pontos Halk Tiyatrosu* (nşr. S. Sandalcı), İstanbul 1999
- SARINAY Yusuf, vd., *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara 1999.
- SHUKUROV Rustam, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, S. I, (Haziran 1994), s. 20-72.
- SHUKUROV Rustam, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991)*, C. II, Shepherdstown 1996, s. 75-81.
- SMİTH Eli, *Research in Armenia*, C. II, New York 1833.
- SOTERİADIS George, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*, London 1918.
- Strabon, *Coğrafya, Kitap XII, Bölüm I-II-III* (nşr. A. Pekman), İstanbul 1969.
- SVORONOS N. J., *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları* (nşr. M. Galip), İstanbul 1935.
- TELLİOĞLU İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 60 (Kasım 2004), s. 785-797.
- TELLİOĞLU İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2002.
- TELLİOĞLU İbrahim, "Tarih Boyunca Karadeniz Bölgesinde Grekçe Konuşan Topluluklar", *Türk Kültürü*, S. 493-494 (Mayıs-Haziran 2004), s. 594-598.
- TELLİOĞLU İbrahim, "XX. Yüzyıl Başlarında Pontusçu Yayınlar", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Ankara 2008, s. 897-908.
- TEZCAN Mehmet, "Pontos Krallığı (M.Ö. III.-M.S. IV. Yüzyıl)", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, s. 77-107.
- The Euxine Pontus Question Memorandum Submitted to the Peace Conference by his Eminence Mgr. Chrsanthos*, Paris 1919.
- UK ARCHIVES, *National Archives, Foreign Office*, 608/82 551.
- The London Committee of Unredeemed Greeks, *The Liberation of the Grek People in Turkey*, London 1919.
- The Manchester Committee of Unredeemed Greeks, *Turkey's Crimes, Hellenism in Turkey*, Manchester 1919.
- WARD Mark H., *The Deportations in Asia Minor 1921-1922*, London 1922.
- WINFIELD David -June Wainwright, "Some Byzantine Churches From The Pontus", *Anatolian Studies*, S. XII (1962), s. 131-162.

Turkish Studies

-
- YAZICI Nuri, *Milli Mücadele 'de Canik Sancağı 'nda Pontosçu Faaliyetler*, Konya 2003.
- Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44 (Güz 1988-Kış 1989), s. 33-76.
- YILDIRIM Onur, "The 1923 Population Exchange, Refugees and National Historiographies in Greece and Turkey", *East European Quarterly*, C. XL, S. 1 (Mart 2006), s. 45-70.
- ZEHİROĞLU Ahmet Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000.
- ZERVOS J., *Hellenism in Pontos*, Athens 1920.